

A New York-i Egyetem fogászatörténeti múzeum 19. századi kuruzsló gyógyszer gyűjteménye

The New York University College of Dentistry Museum of the History of Dentistry - 19th Century Quack Medicine Collection.

dr. Spielmann András/Andrew I Spielman, D.M.D., Ph.D., egyetemi tanár,
Fogorvosi Kar, New York University, New York¹
ais1@nyu.edu

Initially submitted March 1, 2021; accepted for publication March 29, 2021

Abstract

Quackery in medicine is as old as medicine. In times of crisis desperate patients believe in extraordinary claims. In the annals of pain killer quack medicine, elixirs, nostrums and liniments hold a preeminent position. The College of Dentistry at NYU received a collection of 234 bottles of nostrums and liniments dating from approximately 1840 through 1940. This article highlights three sets of painkillers that contained morphine, opium or were considered being “electric or magnetic”. The exaggerated nature of the curative claims, the dangerous and addictive content of the drugs led the US Congress in 1906 to ban many of such substances and introduce *The Pure Food and Drug Act*. In spite of such measures, 100+ years later quack medicine is alive and well thanks to the internet and the social media.

Kulcsszavak: sarlatán, nosztrum, elixír, fájdalomcsillapító, hamis reklám, kuruzsló gyógyszer, morfin, ópium, elektromosság, mágnesesség

Keywords: quackery, nostrum, elixir, pain killer, false advertising, quack medicine, morphine, opium, electricity, magnetism

Bevezető

A New York-i Egyetem (New York University) fogorvosi karán az elmúlt 15 év során egy kisebb, de roppant figyelemre méltó fogászatörténeti gyűjtemény alakult ki. Ez részben 15–19. századot felölelő ezer kötetes ritka könyvek gyűjteményéből és 16–19. századi fogászati műszerek együtteséből állt. A tavalyi évben fogászati karunk egy ritka és különös készlettel gyarapodott: Dr. Mitchell Taplitz fogorvos, aki 1965-ben diplomázott, egy életen át gyűjtött és gondozott kollekcióját a karnak adományozta. Gyűjteménye 1840 és 1940 között alkalmazott fájdalomcsillapítókat tartalmazza (1a, 1b. ábra). Nagy része ma már kuruzsló gyógyszernek tekinthető a túlzó gyógyhatás és sokszor alaptalan állítások miatt. A gyűjtés egyedüli kritériuma az volt, hogy hatóanyaguk a fogfájás ellen irányuljon, vagy a fogakkal kapcsolatos kezelés folyamán használták annak idején. Dr. Taplitz 50 éven keresztül rendezgette, bővítette, őrizte 234 darabos készletet. A gyógyszerek fiola, oldat, kenőcs, por, tinktúra stb. formájában kerültek forgalomba. Mind belső, mind külső használatra ajánlották embernek vagy háziállatnak egyaránt. Nagy részüket azonban a csecsemőkori fogzás-fájdalom csillapítására írták föl, illetve forgalmazták.

1a ábra - New York University fogásztudományi kar virtuális fogásztörténeti múzeum részlegei. A Bernhard Weinberger gyűjteményt itt érhetjük el - <https://dental.nyu.edu/aboutus/rare-book-collection.html>; a jelenleg-épülő múzeum többi részét itt lehet megtekinteni - <https://sketchfab.com/ais1/collections/museum-of-history-of-dentistry-nyu-dentistry>. 1b ábra – A 234 fiolából álló Taglitz gyűjtemény

A gyűjtemény felleltározása

Nyolc jelenleg is a karon tanuló fogorvostan hallgatónk² jelentkezett a kuruzsló gyógyszergyűjtemény felleltározására. A kollekció minden készítményét sikerült lefényképezni és az egyes darabokról részletes információt felkutatni. A kuruzsló gyógyszereket csoportokra osztottuk hatóanyag, vagy állítólagos hatásuk szerint: morfium-, ópiumalapú, elektromos, mágneses stb. A hatóanyagok felkutatása és minták eredetének leírása még folyik, de eddig már két közlemény született a kutatás nyomán, melyek nemsokára napvilágot látnak a *Journal of History of Dentistry* oldalain

(https://www.researchgate.net/publication/350043531_Elixirs_of_the_Past) és további két cikk készül a fent említett szaklap számára, az ui. számunkra rendszeres rovatot biztosított. A tervünk az, hogy a teljes gyűjtemény feltérképezése után minden típusú „varázsgyógyszerről” részletesen beszámoljunk.

Az olvasó joggal kérdezheti, miért volt szükség a csecsemőkori fogzáskor fellépő fájdalmak csillapításra? Már az ókori görögöknél olyan tévhit alakult ki, hogy a fogzás, fájdalommal, sőt gyermekhalandósággal jár. Egy 1664-ben kiadott londoni elhalálozási statisztika szerint az áldozatok 7%-a fogzás miatt hunyt el.(2. ábra).

Az Egyesült Királyságban és később az észak-amerikai gyarmatokon, 16-ik századtól kezdve szélhámósok, kuruzslók olyan szabadalmi gyógyszereket forgalmaztak fogfájdalom és a fogzással járó szövődmények ellen, amelyek vagy tiltott kábítószer tartalmaztak, vagy addiktív összetételűek voltak, mint pl. a morfium, az ópium, a kokain és a heroin. Ezek legkivált a 19-ik században váltak nagyon népszerűvé a brit birodalomban (Egyesült Királyság, a gyarmatok, Kanada) és az USA-ban.

Hogy ez nem ugyanígy alakult Magyarországon (Közép-Európában, a Habsburg-birodalomban) azt Mária Terézia 1770-es törvénykezésének, egészségügyi jogszabály-gyűjteményének, a *General Normativum in Re Sanitatis*nak köszönhető. A törvényalkotáshoz a nagyszombati egyetem 1769-es felállítása, majd 1772-vel kezdődően az orvosi karon nyújtott gyógyszerészképzés beindítása is nagyban hozzájárult.^{4,5} Ugyanekkor Magyarországon a szabadalmi gyógyszereket olyan gyártók képviselték, mint dr. Wágner Dániel (1800–1890) és Richter Gedeon (1872–1944).

A gyűjteményünk első csoportját, a **morfiumos készítmények** képezik (4. ábra). Ide tartozik – *Mrs. Winslow's Soothing Syrup*, *Jadway's Elixir*, *Kopp's Elixir*, és *Dr. Grove's Anodyne for Infants*. A gyógyszerek pontos összetétele sokszor csak évtizedek múlva derült ki, amikor az amerikai orvosi szövetség elemzésnek vetette alá, és az igazságügyi hatóságok komolyan megbírságotlák a forgalmazó-gyártó céget. Morfium tartalmuk onnan is ismeretes, hogy 1905-ben amerikai kongresszus törvénnyel szigorította meg a kábítószerek használatát és a hamis hirdetés ellen lépett fel, mely pontosan az említett „gyógyszereket” is érintette. Addigra a fenti négy fájdalomcsillapítót már *csecsemő-gyilkos* névvel illették és a kormány által közzétett tiltólistán is feltüntették ezeket a készítményeket. Az említett cégek az 1906. évi törvényt követően óvatosabban hirdettek, de kábítószeres összetételük később is - mint a törvényszéki iratokból kiderül – változatlan maradt. A vonatkozó amerikai törvény, azaz a *Tiszta étel és gyógyszer-törvény* következtében alakult meg az Egyesült Államok Élelmiszer- és Gyógyszerügyi Hivatala, a Food and Drug Administration (FDA). Mind a négy készítmény gyártóját (forgalmazóját) a 1906-os törvény szerint többször is megbírságotlák. Nem egyszer a bírság a 200 dollárt is meghaladta, de ez az tétel az évi 75 000 dolláros hirdetésre szánt költségek mellett eltörpült.

Kik árulták és mennyibe kerültek ezek a készítmények? A gyártó cég megrendelés alapján bárhova az Egyesült Államokba vagy Kanadába postafordultával eljuttatta a patikaszereket. Ezenkívül a helyi gyógyszerészek is forgalmazták. A nagyobb cégek házaló ügynökökkel terjesztették készítményeiket. Rendszerint 25 vagy 30 centbe került egy fiola. Egyes cégek a népszerűbb készítményeikkel évi több milliós forgalmat bonyolítottak le.

4a. és 4b. ábra – Morfiumot tartalmazó fiolák, Mrs. Winslow's Soothing Syrup (1835), Jadway's Elixir (kb. 1880), Kopp's Elixir (kb. 1880), és Dr. Grove's Anodyne for Infants (kb. 1880). Zárójelben a cég működésének kezdő éve van feltüntetve. 4b. ábra. Egy hirdetés 1885-ből. Az ártatlannak tűnő szirupot hamarosan "csecsemőgyilkosnak" nevezték.

A második csoportba az **ópiumos készítmények** tartoznak. Ide sorolhatók a *Foley's Pain Relief*, *Brown's Instant Relief*, *Dr. McMunn's Elixir of Opium*, *Dill's Balm of Life* és *Dr. B.J. Kendall's Quick Relief* féle szerek (5. ábra). Arra a kérdésre, milyen gyakran írtak fel ópiumos készítményeket fájdalomcsillapító gyanánt, egy 1888-as felmérésben kapjuk meg a választ. Eszerint 34 Boston környéki gyógyszerésznél az átnézett 10 200 készítmény 14,5%-a ópiumot tartalmazott. A gyakran kibocsátott recepteken felírt gyógyszerek 78%-a ópium- vagy ópiumszármazékot tartalmaztak.^{6, 7.}

5. ábra – Ópiumot tartalmazó fiolák: Foley's Pain Relief (1890), Brown's Instant Relief (1887), Dr. McMunn's Elixir of Opium (1837), Dill's Balm of Life (1872) és Dr. B.J. Kendall's Quick Relief (1879). A zárójelben a cég működésének első éve van feltüntetve.

A fenti készítmények ópiumtartalma összetételük szerint 0,1–4,5% között mozgott. Pl. *B.J. Kendall's Quick Relief* 0,1%-os ópiumot, *Brown's Instant Relief* meg 4,5% mákonyt tartalmazott. Nem csoda, hogy a hatóságok betiltották és korlátozták az ópium és más kábítószeresek használatát. 1906-os kábítószerellenes törvénycikk csak az első jogszabály volt. Megpróbálták korlátozni a gyógyszerek szabadárúsítását is. A mák szabad termesztését csak 1934-ben tiltották be az Egyesült Államokban. Ennek ellenére 2019-ben 50 000 áldozatot követelt az USA-ban az ópiumszármazékok túladagolása. Mindezeket hivatalosan és orvosi vény alapján szerezték be. Az orvosok és gyógyszergyárak kapzsisága és nemtörődősége eredményezte ezt a tragikus képet.

6. ábra – „Elektromos” vagy „mágneses” készítményeink. Az ábrán feltüntetett készítmények *Haven's Electro-Magnetic Liniment*, *Dr. J.R. Miller's Magnetic Balm*, *Headman's Magnetic Liniment*, *Magnetic Cream* és *Electric Brand Oil*. Az 1880 körüli gyógyszerekben sem elektromos, sem mágneses komponenst nem lehet fellelni.

A gyűjtemény harmadik csoportjában tartoznak azok a készítmények, amelyek gyártóik szerint állítólag **elektromos és mágneses** tulajdonsággal rendelkeznek. (6. ábra). Ide sorolnánk *Haven's Electro-Magnetic Liniment*, *Dr. J.R. Miller's Magnetic Balm*, *Headman's Magnetic Liniment*, *Magnetic Cream* és *Electric Brand Oil*. Ezek a készítmények az 1880-as években jelentek meg, közvetlenül Tesla és Edison felfedezései után. A készítmények összetételét megvizsgálva – természetesen - semmiféle elektromos vagy mágneses jellegű anyagra nem bukkantunk, bukkanhattunk. Valójában reklámfogás, jólhangzó alaptalan állítás: túlzás, hazugság, csalás, átverés.

<http://www.kaleidoscopehistory.hu>

prof.dr. Spielann András

A 19-ik század végén annyira elterjedt az elektromos és mágneses kuruzslás, hogy szakkönyvek, szakmai társaságok alapultak meg elektroterápia és magnetoterápia körül. Egy 1921-ben kiadott elektroterápiás kézikönyv⁸ 115 betegséget sorol fel, ami a fenti kezelésre reagál. Állítólag alopéciától tuberkulózisig mindent gyógyított. Dr. Albert Abrams, a leghírhedtebb kuruzsló, *oscilloclast* nevű dobozzerű elektroterápiás műszert adott bérbe orvosoknak 200 dollár ellenében. A készüléket nem volt szabad kinyitni, de ha mégis, egy minden logikát és értelmet nélkülöző drótgubancot találtak volna a dobozban. Az amerikai orvosszövetség 1924-ben leplezte le Abramsot, és nyilvánította csalásnak a készüléket. Addigra azonban „feltaláló” már nem volt az élők sorában, és családja megörökölte több milliós hagyatékát.

A mágneses és elektromos készítményeink összetétele kloroform, alkohol, illó olajok, ám semmilyen elektromos, mágneses vagy egyáltalán magnetizálható komponenst sem találhattunk azokban. A fenti cégeket sorra és sűrűn fogták perbe az amerikai egészségügyi hatóságok. Kiszabott bírságok nevetségeseek voltak a bezsebelt haszon mellett.

Összefoglaló

A Covid pandémia kitűnő alkalomként szolgál(t) és az internet valamint a közösségi média még több szélhámosságra adott lehetőséget, mint 100–150 évvel ezelőtt. Magyarországon a kuruzslást az 1879-es törvénycikk még a kihágások körében utalta, de 1936 óta bűncselekménynek számít.⁹ Ezzel szemben akármennyire is szabályozta a jelenséget az FDA, az Egyesült Államokban a naiv, tudatlan és hiszékeny közönség évente 27 milliárd dollárt költ megkérdőjelezhető egészségügyi ellátásra. Gyűjteményünk arról tanúskodik, hogy sajnos, nincs új a nap alatt.

Szakirodalom és jegyzetek

¹Elhangzott a Magyar Orvostörténelmi Társaság Fogászat-történeti Szakosztály 2021. április 9-iki zoomos ülésén. Az előadás felvétele megtekinthető itt: [\(kérem a megfelelő kapcsolatot feltüntetni\)](#)

²Ez uton köszönöm meg a kutatásban szereplő diákjaimnak, Dina Kamel, Emily Kakos, Manal Tareen, Fareed Tareen, Andrew Vorrath, Vaughn Ayroso, Mike Jaafar és Ramtin Vafamansouri hozzájárulását. Fareed harmadéves, a többiek elsőéves fogászat-tudományi hallgatók. Úgyszintén köszönetem Sebestyén Spielmann Mihály, marosvásárhelyi nyug. könyvtárosnak és történésznek a kézirat megszerkesztését.

³THEOBALD, J. *The Young Wife's Guide, in the Management of Her Children. Containing, Everything Necessary to be Known Relative to the Nursing of Children, from the Time of Their Birth, to the Age of Seven Years, Etc.* United Kingdom: W. Griffin. p.31-32, 1764.

https://www.google.com/books/edition/The_Young_Wife_s_Guide_in_the_Management/VLdgAAAcAAJ?hl=en&gbpv=0

⁴KEMPLER, K. *A gyógyszerek története.* Fordította Dr. Fritz Gusztáv. Gondolat könyvkiadó, Budapest, 1964.

⁵FORRAI, J. *Az európai fogászat fejlődése, a vándor-borbélyaságtól a fogász mesterségig különös tekintettel a 18. századra.* Budapest, 2009. Doktori mű. <http://real-d.mtak.hu/841/>

⁶EATON, V.G. *How the Opium Habit Is Acquired.* *Pop Sci Month.* 1888;(33):663-667.
<https://archive.org/details/popularsciencemon33newy/page/662/mode/2up>

⁷BRECHER, E.M. *The Consumers Union Report on Licit and Illicit Drugs,* 1972.
<https://www.druglibrary.org/schaffer/library/studies/cu/cu1.html>

⁸GROVER, B. B. Handbook of Electrotherapy for Practitioners and Students. United States: Davis. Chapter 9, p.224. FA David Company, Philadelphia, 1921.

https://www.google.com/books/edition/Handbook_of_Electrotherapy_for_Practitioner/jCASAAYAAJ?hl=en&gbpv=0).

⁹SZABÓ Judit: A kuruzslás miatt indult büntetőeljárások tapasztalatai: egy aktakutatás eredményei. -

<http://ugyeszeklapja.hu/?p=2770>